

ПОКРЕТИ МУСЛИМАНА У НОВОПАЗАРСКОМ КРАЈУ ПРОТИВ РЕФОРМИ СУЛТАНА МАХМУДА II*

Један од најнемирнијих периода у турској историји је свакако прва половина XIX века и период владавине султана Махмуда II (1808—1839), познатог турског реформатора.

Поробљени народи на Балкану и Блиском истоку устају организованије него икада раније да збаци јарам ропства који су им Турци поодавно наметнули. Тако је Србија после првог и другог устанка успела да стекне аутономију, што јој је званично потврђено хатишерифима 1830. и 1833. године. Албанија је била захваћена ослободилачко-сепаратистичким покретима Али-паше Јањинског и Мустафа-паше Бушатлије. У Влашкој, Молдавији и Грчкој избили су такође ослободилачки покрети у времену од 1821. до 1827. Босански Муслимани, под вођством Хусеин-капетана Градашчевића, организовали су и повели борбу против Турака за аутономију Босне и однели неколико победа над турском војском, од којих је најзначајнија она на Косову 1831. године. Босанцима се у тим борбама прикључио велики број Муслимана из Санџака (Новопазарског). У исто време Турци су имали великих неприлика и на Блиском истоку, посебно са Египћанином Мехмед-Алијом.

У жељи да поправи веома тешко стање у које је Турска запала и у заносу да врати некадашњу славу и моћ османској империји, султан Махмуд II заводи реформе са циљем да модернизује своју државу и да је ослободи феудалних окова, који су спутавали њену даљу егзистенцију. Посебно место у томе заузимала је реорганизација војске. Некада прослављена турска пешадија, јаничари, која је Турској донела славу и сјај, постала је легло непослушности и анархије. Реформом од 12. маја 1826. године укинут је јаничарски ред и организована нова пешадија, низами, према европским узорима.

Највећи део конзервативног слоја османлијског друштва супроставио се султановим реформама, па су поробљени народи, међу њима босанско-санџачки Муслимани и Албанци, настојали да искористе те несугласице и немире и да себи извојују слободу. Први је отворено устао против султанових реформи Мустафа-паша Бушатлија, звани Шкодра-паша, скадарски везир (1812—1831). Покушај султана да веже за себе Мустафа-пашу Бушатлију, тиме што ће му 1828. године проширити власт над Дукађином, Елбасаном, Дебром, Охридом и Трговиштем (Рожаје), није успео. Мустафа-паша је сакупио војску од 40.000

* За овај рад коришћен је готово искључиво архивски материјал из Архива Србије који је средио и објавио Данило Вуловић у књизи *Књажева канцеларија*, књига прва, Нахија пожешка 1815—1839, Београд, 1953.

војника и повео је против великог везира. Њему су се придружиле готово све косовске паше изузев Абдул-Резак-паше пећког, који је остао веран султану и великом везиру. Мустафа-паша је имао своје присталице и међу Босанцима, са којима је сарађивао, мада више на речи него на делу. Али Карафеџић, који је уз помоћ алајбега (заповедника спахија) софијског успео да уђе у Софију, такође је био присталица Мустафа-пашин. После низа победа, Мустафа-пашина војска успела је да продре до Прилепа, али је код Бабун-хана претрпела страховит пораз 21. априла 1831. У том сукобу Мустафа-паша Бушатлија је изгубио 16.000 војника (14.000 заробљених и 2.000 погинулих).¹

После ове катастрофе, Бушатлија се затворио у скадарске зидине и ту сачекао крај своје политичке каријере.

Реформама султана Махмуда II супроставили су се и Муслимани из Босне које је предводио Хусеин-капетан Градашчевић, звани Змај од Босне, а њему се придружила и већина санџачких Муслимана. Босански племићи су још 1826. године поручили султану Махмуду II: „Будни нам цар као што су досадашњи цареви бивали, а немој нас терати у кауре (невернике), тако ти твоје лепе вере.“²

Многи су султана реформатора прогласили верским отпадником, па су говорили: „Да је наш цар Турчин, не би турску веру газио“³, а Босанци су га још називали „Влашки цар Марко“.⁴

Босанска војска, која је према једним изворима бројала 12.000, а према другим 30.000 војника,⁵ улогорила се на територији Сјенице и Новог Пазара. Одатле је босанска војска пошла на Косово и 18. јуна 1831. однела велику победу над султановом војском код Липљана. У тој бици велики везир Мехмед Решид-паша изгубио је око 2.000 војника и много оружја. Но, Босанци нису искористили ову велику победу, већ су се почели враћати својим кућама. Вратио се Хусеин-капетан Градашчевић, да би се дочепао везирског положаја у Босанском пашалуку. Он је успео да замени ранијег босанског везира Али Намик-пашу, али за само осам месеци, после чега је морао да побегне испред Турака верних султану.

Кнез Милош Обреновић је ова збивања врло пажљиво пратио, али се у њих није непосредно мешао. Повремено је пружао помоћ (у храни и саветима) час Босанцима, час Турцима, што је зависило од дате ситуације. Ипак изгледа да су његове симпатије биле на страни противника султана Махмуда II.

Црногорци су били и на једној и на другој страни. Тако је васојевићки војвода Лакић помагао Мустафа-пашу Бушатлију са 250 људи, док су Дробњаци и Морачани били на страни босанског везира Али Намик-паше.

¹ Т. П. Вукановић, *Арбанашки устаници 1826—1832*, Врањски гласник, Врање, 1969, стр. 45—46.

² *Књажева канцеларија*, Нахија пожешка 1815—1839, Београд, 1953, Архив Србије, КК XXIII, 331.

³ АС, КК XXIII, 534.

⁴ АС, КК XXIII, 457.

⁵ АС, КК XXIII, 493.

Султан Махмуд II је био изузетно упоран у настојању да своје реформе спроведе у дело и ништа га у томе није могло спречити. Без обзира на све неприлике, био је немилосрдан у обрачуна са својим непријатељима. Када су се, почетком јуна 1826. године, јаничари у Цариграду побунили због одлуке о укидању њиховог реда, извршен је покољ над њима у коме је пало 6.000 глава.⁶ Крвавих обрачуна између султанових присталица и противника било је широм царства, па и у крајевима који су припадали нешто касније формираном Новопазарском санџаку.

ЗБИВАЊА У НОВОПАЗАРСКОМ КРАЈУ

У време реформи султана Махмуда II, готово цела територија каснијег Новопазарског санџака припадала је Босанском пашалуку, на чијем се челу налазио везир са седиштем у Травнику. Са Босанским пашалуком граничили су се Скадарски пашалук, коме је припадала Метохија (нахије: пећка, ђаковичка и призренска), и Румелијски пашалук, коме су припадали Косово (приштинска и вучитрнска нахија) и Алаџахисарски (Крушевац) санџак (Ражањ, Лесковац, Ниш, Врање).⁷

Разуме се да је у вези са неким граничним крајевима ових пашалука било спорних питања око тога коме припадају. Тако је у време антиреформних покрета, за забита (офишир који одржава ред) Пештери и Бихора био постављен Хасан Хот, кога је именовао скадарски везир Мустафа-паша Бушатлија, мада су ова два планинска краја припадала Босанском пашалуку.⁸ Нејасно је коме је у то време припадала Пештер. Када су рожајски Ганићи отишли да траже помоћ од Абдул Резак-паше пећког против пештерског забита Хасана Хота, пећки паша им је рекао да је Пештер његова, јер је за њу дао Љуму и Гору, али да ју је Призренац (призренски паша) отео и дао скадарском паши.⁹

Прилике на територији некадашње Старе Србије и каснијег Новопазарског санџака, у периоду после првог и другог српског устанка, биле су врло несређене. Веома тешко економско стање, нова пореска оптерећења и политичка несигурност били су узрок многобројних немира становника овог краја: Муслимана, Срба, Албанаца и Црногораца. Праћени миграционим кретањима, они су достигли врхунац за време покрета Мустафа-паше Бушатлије и Хусеин-капетана Градашчевића против реформи султана Махмуда II. Године 1819, Осман-паша, новопазарски муселим (највиши полицијски орган у нахији, који је носио и титулу ајана — старешине места), био је приморан да побегне из Новог Пазара испред побуњеника и да се склони код рожајских Ганића, да би тамо прикупио војску и пошао на побуњена села Пештери.¹⁰

⁶ Т. П. Вукановић, нав. дело, стр. 28.

⁷ В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у османском царству од 1829—1856*, Београд, 1971, стр. 45.

⁸ АС, КК XXIII, 238, 258, 261, 265, 279, 280, 307.

⁹ АС, КК XXIII, 358.

¹⁰ АС, КК XXIII, 50. Скадарски везир Ходувреди Махмудбеговић преселио је 1700. из Епаје код Скадра на Пештер 270 породица Климената. Данашњи Пештерци су углавном њихови потомци. Детаљније о томе: Ј. Томић, *О Арнаутима у Старој Србији и Санџаку*.

Побуњенике против Осман-паше новопазарског,¹¹ ватреног султановог присталице, предводили су Јусуф Баља, из Баљена на Пештери, Сали Угла, из Угла на Пештери и Дели Ибрахим. Прва двојица су исламизирани Клименте, а трећи је син Адем-паше новопазарског.¹² Пошто је добио помоћ од Приштине, Пећи, Баковице и Призрена, Осман-паша је угушио буну Пештераца, „похарао их, попалио и растерао како је сам хтео“. Јусуф Баља је побегао у Босну, Дели Ибрахим у Видин, преко Карановца, док се Сали Угла изгубио у непознатом правцу.¹³

Новембра 1822. године, Осман-паша је прикупио нову војску у Сјеничком пољу. Ту је сачекао везировог посланика да би заједно пошли на село Расно, које је било центар побуњеника. (Расно је село на Пештери које је насељено Климентима, па су Турци његове становнике, као и друге Клименте на Пештери, звали Арнаутима.) У Расну се тада крио Дели Ибрахим, који је раније побегао у Видин испред Осман-паше, У Видину се докопао атова Дервиш-паше па побегао и сакрио се у Расну.

У угушивању буне у Расну учествовао је и асеџија (султанов изасланик) из Нове Вароши, који је тада „попалио више арнаутских кућа“. У тим сукобима погинуо је првак Сјенице, Сулејман-бег Чавић, а нестали су незнано: Зејнел-ага Ћесовић, Ахмед Салаковић и Адем Џанковић. Осман-пашине репресалије над Пештерцима биле су крваве.¹⁴

У исто време настављени су крвави обрачуни са противницима султана Махмуда II у Босни. Тако је почетком септембра 1822. пронето кроз Сјеницу осам глава убијених босанских капетана и бегова, султанових противника.¹⁵

Јуна 1825. године, Осман-паша се улогорио са 300 војника на Сјеничком пољу и почео да копа шанчеве и гради војна утврђења. Све је то изазвало велику забуну и узнемиреност међу становницима овога краја. У исто време позвао је к себи у Сјеницу кнезове и ајане (старешине места) Прибоја, Кратова и Пријепоља на тајно саветовање.

Одлуку да се утврди у Сјеничком пољу Осман-паша је донео онда када је извршено разграничење са кнежевином Србијом. Без обзира на то што је био у пријатељским односима са кнезом Милошем Обреновићем, он је сматрао да се, ради сваке евентуалности, треба да утврди ту на Голији, где је била граница. С друге стране, Босна је била узнемирена, па се претпостављало да би Босанци, султанови противници, могли поћи према новопазарском крају. Најзад, то је време када царске власти прикупљају војнике са овог подручја и арнаутлука (Скардарског пашалука) за ратишта ван Балкана. Са многим султановим чиновницима који су дошли у Нови Пазар да прикупљају војнике, дошао је и засео у Новом Пазару и капицибаша (високи царски чиновник са великим овлашћењима и правом доношења одлука о по-

¹¹ Осман-паша новопазарски презивао се Талирегић, по месту Талири на Косову, одакле је дошао у Нови Пазар. Данашњи Ризабеговићи у Новом Пазару су његови потомци.

¹² АС, КК XXIII, 51.

¹³ АС, КК XXIII, 56.

¹⁴ АС, КК XXIII, 156, 157.

¹⁵ АС, КК XXIII, 156.

губљењу). Прикупљање војника ишло је врло тешко и било је масовног неодазивања турским војним позивима.¹⁶

Уз Осман-пашу, капицибаша је био страх и трепет у новопазарском крају, па и даље. Султанове присталице из Босне долазиле су к њему, као што стоји у извештају од 15. новембра 1826, и молиле га да иде у Сарајево, „ако је дошао по старој царској заповести“, како би завео ред. Капицибаша је одговорио Босанцима да ће тамо отићи тек онда када они прихвате султанове реформе и када се умире. Међутим, Босна се није могла умирити. У њој је још 1826. године било много више султанових противника него присталица. Они су се све више сукобљавали са царским присталицама, које су у највећем броју случајева биле бескомпромисне. Тако су почетком новембра 1826. године Босанци ухватили царског чиновника, који се био сакрио у минарету једне сарајевске џамије, и погубили га, док су једном царском приврженику расекли уста.¹⁷

Крајем новембра 1826. године у Нови Пазар су дошла два висока царска чиновника, па је одмах упућено писмо Сјеници да се припреми, јер ће и тамо доћи заједно са Осман-пашом новопазарским и, можда, Јашар-пашом приштинским. Високи царски чиновници су дошли да испитају прилике у овим крајевима, носећи са собом царске фермане за Осман-пашу и Јусуф-агу пријепољског, којима им се одаје признање за исправно држање и верност султану. Осман-паши је тада дато право да буде доживотни мутесариф (обласни начелник) за Новопазарску нахију. Царски функционери су донели са собом и писма за градове: Нови Пазар, Скадар, Скопље, Призрен, Ђаковицу и Приштину. Писмо намењено Новом Пазару прочитано је јавно на централном тргу маси света која се због тога окупила. Тим писмом је султан Махмуд II позивао народ да се супротстави побуњеним Бошњацима и на крају писма проклео сваки босански оџак (седиште нахије).

Прву акцију, као одговор на султаново писмо, предузео је Јашар-паша приштински, зауставивши у Приштини двеста товара робе босанских трговаца која је долазила из Цариграда.¹⁸ Осман-паша је тада саградио хан на Рогозни (Осман-пашин хан), на главном путу који је пролазио преко ове планине, који је требало да служи и као нека врста контролне станице.¹⁹

У време када су у Новом Пазару боравили ови царски чиновници, група сарајевских ага, царских противника, пошла је за Нови Пазар са намером да тамо успостави чвршће везе са својим истомишљеницима у новопазарском крају и арнаутлуку. Сарајевске аге нису тада дошле у Нови Пазар, већ су се брзо вратиле из Дуге Пољане, где су их обавестили да у Новом Пазару седе царски чиновници.²⁰

Од 1826. године у Новом Пазару, Сјеници, Бијелом Пољу, Пријепољу, Новој Вароши, Пљевљима и Рожајима владало је прилично хаотич-

¹⁶ АС, КК XXIII, 267, 211, 268.

¹⁷ АС, КК XXIII, 313.

¹⁸ АС, КК XXIII, 314, 315.

¹⁹ АС, КК XXIII, 569.

²⁰ АС, КК XXIII, 314.

но стање. Становништво ових градова било је подељено на противнике и присталице султанових реформи. Има се утисак да је већина ових грађана била против султанових реформи.

Што се српског и црногорског становништва тиче, оног које је живело у поменутиим градовима и њиховој околини, оно је углавном било пасивно и сасвим се мало мешало у отворене сукобе. Ту чини изузетак васојевићи војвода Лакић, који је са својих 250 момака помагао Мустафа-пашу Бушатлију против султана. Срби у граничним пределима кнежевине Србије и Босанског пашалука у свему су слушали кнеза Милоша, који је ова збивања будно пратио и саветовао им да се „мудро држе“.

Разлози што је већина муслиманског и албанског становништва била против султана дубљи су од оних који су предмет наше пажње. Не би се могло схватити да би нижи друштвени слојеви овог становништва могли тако једноставно поћи за конзервативним беговатом против султана, а да за то нису постојали дубљи разлози. Њих треба тражити у великим пореским оптерећењима која су, после првог и другог српског устанка, наметнута овдашњем становништву, а која су подједнако погодила и хришћане и муслимане. Томе је допринела и талашња анархија: ослабљена царска власт, незаконоње, бирократија и врло развијена корупција, што је погодило широке народне масе, а оне су у покрету против султана чиниле већину. То хаотично стање у новопазарском крају веома упечатљиво је приказао својим стиховима Сулејман Табаковић, новопазарски песник из средине XIX века. Њега посебно боли што су драстично изражене социјалне разлике и што је „све фукара голи факир“ (сва сиротиња, пука сиротиња) и што „сиротињу свако гази, богаташу хатар пази“.²¹

Већ почетком 1827. године у Босни и Херцеговини, па и Црној Гори, међу Муслиманима који су тамо живели, стање око опредељења за и против султана већ је, тако рећи, искристалисано. Босанске аге, готово све, биле су противници султанових реформи. Њима су пришли колашински Муслимани, док су херцеговачке аге и бегови, на челу са Али-бегом Ризванбеговићем и Смаил-агом Ченгијићем, као и никшићки капетани Мушовићи, остали верни султану.

Бити неопредељен у овим догађајима било је веома тешко. Но, није лакше било ни онима који су били опредељени, јер су страховали и због свог опредељења испаштали или од побуњеничке или од султанове војске. Тако је јануара 1827. године дошао у Пљевље Ајдар од Мицана, буљукбаша, са Колашинцима. Ту су му се придружили Босанци, па су похарали кадију Челебића, давуцију (тужиоца) Целалудин-паше Селмановића, из Пљеваља. Тада су продужили за Пријепоље, разбили стражу у Мијаиловцу на Бабинама и на мосту у Пријепољу (стража је била састављена од четири стотине Срба и Муслимана), па ушли у град, али тада нису дирали Хашим-бега пријепољског, султановог присталицу.²²

У Новом Пазару се, посебно од 1827. године, чине велике припреме за дочек војске, али се првобитно није знало за коју то војску и

²¹ Е. Мушовић, *Новопазарски песник Сулејман Табаковић*, Мостови, бр. 19, Пљевља, 1973.

²² АС, КК XXIII, 317.

одакле она треба да дође, да ли је царска или босанска. Све је било обавијено велом тајности, а град је због тога био веома узнемирен и почео се затварати. Група српских трговаца из студеничког краја, која се нашла у Новом Пазару, позатварана је, али је убрзо, на интервенцију Осман-паше, пуштена. Заплашене новопазарске аге и бегови наредили су чивчијама да им не доносе десетину и деветину, него да их чувају у својим кућама и да им их накнадно донесу, када се ситуација смири, јер је постојала могућност да им све то војска која долази поједе.²³ С друге стране, врши се притисак на муслимански и српски живаљ и читлук-сахибије у Новопазарској нахији, Старом Влаху, Јошаници и Студеници да прикупљају храну за војску. Тако је већ било одређено да читлук-сахибије дају по десет, петнаест или двадесет тоvara жита, зависно од могућности. Десетак до петнаест српских породица, не могући да издржи таква економска оптерећења, иселило се из новопазарског краја у села Липово и Реово код Карановца.

У то време прострујала је вест кроз Нови Пазар да је султан Махмуд II дао кнезу Милошу територије новопазарског краја „све до Јендека“ (Јендек, односно Хендек је мало узвишење у центру Новог Пазара), која је изазвала велико незадовољство међу Муслиманима мештанима, и то је свакако био добар разлог да се још већи број новопазарских Муслимана определи за табор против султана.²⁴

Почетком фебруара 1827. године, у Нови Пазар је дошло 600 Босанаца. Ово је први долазак босанске војске у Нови Пазар; то је била претходница која је требало да ступи у везу са Албанцима Шкодра-паше и новопазарским Муслиманима који су се спремали на поход против султана. Босанска војска није затекла у Новом Пазару Осман-пашу, муселима новопазарског. Он се тада налазио у Пљевљима (Таслица) и одатле одржавао везе са травничким везиром.²⁵

Долазак босанске војске у Нови Пазар и припреме Шкодра-паше за поход против султана и царских низама изазвали су и на Косову велику пометњу, неизвесност и несигурност. Већина тамошњих паша, па чак и Јашар-паша приштински, до тада велика султанова нада, определила се за борбу против султана. Изузетак је чинио Абдул Резак-паша пећки, који је, имајући уза себе Ганиће из Рожаја, неке Клименте из Рожаја и Пештери, Хадровиће из Бихора и Дупљаке из Корита, остао веран султану.²⁶

Султан и његове присталице били су бескомпромисни у обрачуну са својим непријатељима. Крв се проливала у Цариграду, Босни, арнаутлуку и новопазарском крају. Тако су приведени босанском везиру бегови и аге од Пљеваља и Фоче: Хафиз-ага, Иса-ефендија, Гатуша Мула-Осман, Мал-ага Пиоловић, Бедо Арапин, Смаил Турковић. Осим Хафиз-аге, који је успео да побегне владици црногорском, о осталима се никада ништа више није сазнало. Највероватније је да су своје несллагање са султаном платили животима.²⁷

²³ АС, КК XXIII, 317.

²⁴ АС, КК XXIII, 318.

²⁵ АС, КК XXIII, 319, 321.

²⁶ АС, КК XXIII, 322.

²⁷ АС, КК XXIII, 329.

Када се поново нашао у Новом Пазару, Осман-паша се свом снагом бацио на утврђивање градских бедема и на изградњу хана и куле на Рогозни. Осман-пашин хан на Рогозни служио је и као царинарница, јер су сви трговци који туда пролазе морали да плаћају царину по три гроша од товара.²⁸

У Бијелом Пољу је, почетком септембра 1827. године, прочитана наредба којом се забрањује одржавање било каквих веза са Колашинцима.²⁹ У Новом Пазару и суседним градовима читане су царске заповести којима се забрањује трговачки промет са Босном.³⁰

Крајем 1827. године, босански везир је позвао к себи на састанак босанске капетане. Састанку је присуствовао и Осман-паша. Везир је окупљенима пренео царску заповест да на пролеће 1828. године треба закупити на територији Босанског пашалука 25.000 војника и отпремити их на турско-руско ратиште на Дунаву.³¹ По повратку у Нови Пазар, Осман-паша је позвао српске кнезове и кметове и наредио им да прикупљају храну за царску војску, која треба да се купи делом и на његовом подручју, да би се упутила на руско бојиште.³²

Прва половина 1828. године испуњена је немирима и неизвесношћу у Босанском и Скадарском пашалуку и Старом Влаху. У Старом Влаху се буне Срби, јер не могу да издрже сувише велика пореска оптерећења. Сви су поручили кнезу Милошу да ће сами ударити на Турке, који их тешко глобе.³³ Муслиманско-албанско становништво је такође било спремно на буну, јер су и њега притисле велике и многобројне обавезе. Било је у тешком положају, јер није било јединствено, већ подељено у два табора: за и против султана. Свакако да је на све то утицао и руско-турски рат, који је био у току.

Као што је султан Махмуд II са својим низамима био немилосрдан према свима који нису прихватили његове реформе, тако су били сурови и његови противници према присталицама ових реформи. Тако је Шкодра-паша послао, почетком 1828. године, на рожајске Ганиће 8.000 војника, које је предводио Хасан Хот. Ганићи су били уз Резак-пашу пећког, према томе уз султана, па их је требало казнити. Са истом намером дошли су у Бањску син Бул-бега гусињског са 300 војника и војвода Лакић са 250 Васојевића, такође Шкодрини поданици. Очекивало се да исти број војника дође у Нови Пазар, Сјеницу и Нову Варош.³⁴

Тада је Шкодра-паша послао на Пештер свога забита Хасана Хота да веже Пештер за себе и да тамо прикупља војнике. Хасан Хот је у Сувом Долу, даноноћним и тешким кулуком Пештераца и Бихораца, саградио кулу коју је окитио вешалима. Овај незвани и непожељни гост Пештери, а од 1830. године и Бихора (имао је своје дворце, такође кулуком саграђене, у Лозницама код Бијелог Поља), завео је тиранију и немилосрдно кажњавао оне који су покушали у било чему

²⁸ АС, КК XXIII, 334.

²⁹ АС, КК XXIII, 336.

³⁰ АС, КК XXIII, 337.

³¹ АС, КК XXIII, 343.

³² АС, КК XIII, 351.

³³ АС, КК XXIII, 343.

³⁴ АС, КК XXIII, 361.

да му пружи отпор. Отворене сукобе имао је са Ганићима из Рожаја и Хадровићима из Бихора, и зна се да је Хадровиће раселио из села Врбице. Од многобројних жртава Хасана Хота формирано је гробље у Сувом Долу, које је и данас очувано. У њему никад није био сахрањен неко ко је умро природном смрћу.³⁶

Када је Арслан-паша пећки, кога је на место пећког забита именовано скадарски везир, ушао у Пећ, према извештају од 5. априла 1829, Абдул Резак-паша је са 300—400 својих присталица побегао из Пећи. Арслан-паша је тада попалио у Пећи три-четири конака пећких ага, султанових присталица.³⁶

Настојања султана да прикупи војску из Румелије, Скадарског и Босанског пашалука, за руско ратиште, нису уродила плодом. У ђаковичком крају су сви одбили да иду у ту војску. Албанци су поручили скадарском везиру: „Ми без тебе никуд нећемо, а ни с тобом далеко не можемо.“³⁷

Због нестабилних прилика, све веће несигурности и све новијих и тежих обавеза, долази и до миграције становништва. Тако се, према извештају од 10. априла 1829, око 100 породица из Гусиња, Бихора и Пештери доселило у Сјеничко поље и чекало zgodnu прилику да се пребаци у кнежевину Србију (реч је о православном живљу).³⁸

У време све већих немира и отворенијих испада Муслимана и Албанаца против реформи султана Махмуда II, на положају новопазарског муселима налазио се Ејуп-паша Ферхатагић. Овог најзначајнијег положаја за Новопазарску нахију, на коме је раније био Осман-паша, дочепао се Ферхатагић уз помоћ Милоша Обреновића, који је посредовао код босанског везира Али Намик-паше да га именује за новопазарског муселима. Мехмед-бег Османпашаић, син Осман-паше, који је требало да замени свог оца на положају муселима у Новом Пазару, по свој прилици, био је изигран.³⁹ Мехмед-бегу Османпашаићу је босански везир оставио све очево богатство, али и обавезу да о свом трошку крене са 500 војника према Видину, односно руско-турском ратишту.⁴⁰

Чим се чуло о постављењу Ејуп-паше Ферхатагића, одмах су почела да му пристижу честитања. Тако је записано у документу од 20. марта 1829. да су кнезови, кућне старешине и кметови из Новопазарске нахије долазили на честитање Ејуп-паши.⁴¹

Ејуп-паша Ферхатагић је био врло занимљива личност. Чини се да није бирао средства да би дошао до циља, али је, истовремено, био и велики колебљивац. Иако је званично представљао султанову власт, у одређеним тренуцима био је спреман да пређе у табор његових противника само ако би му то лични циљеви налагали. Па ипак, у спровођењу своје, односно султанове политике био је ригорозан. Тако је

³⁵ АС, КК XXIII, 358, 360, 395, 396, 397, 398, 417, 470.

³⁶ АС, КК XXIII, 387.

³⁷ АС, КК XXIII, 387.

³⁸ АС, КК XXIII, 389.

³⁹ АС, КК XIII, 383.

⁴⁰ АС, КК XXIII, 384.

⁴¹ АС, КК XXIII, 384.

једног дана погубио десетак Жирчана, султанових противника, који су сахрањени на гробљу Газилар у Новом Пазару.

Ејуп-паша Ферхатагић се одмах по ступању на нову дужност бацио на посао, настављајући Осман-пашину политику, односно политику ослоња на султана. Већ крајем 1829. године, у Новом Пазару је боравио босански везир, на пропутовању из Цариграда. Њему је приређен свечан дочек. Лично га је са пратњом сачекао Ејуп-паша у Биљановцу код Рашке, и ту му изразио добродошлицу. После тродневног боравка у Новом Пазару, босански везир се преко Сјенице и Пријепоља упутио ка Сарајеву и Травнику.⁴² Очувано је предање, које није без основа, да је Ејуп-паша Ферхатагић тада обешчистио везинову хануму (жену), због чега су и он и цео Нови Пазар имали неприлика.

Почетком маја 1830. године Ејуп-паша Ферхатагић је пошао у Нову Варош да тамо постави свог већила (заступника). У Новој Вароши је тада становништво било подељено око избора свог већила: једни су били да на тај положај дође Ахмед-ага, а други су хтели Долмагу. Ејуп-пашу су, на путу за Сјеницу, пристигли поштари и у селу Ступу код Сјенице уручили му писмо које му је послао скадарски везир Мустафа-паша Бушатлија. Није нам позната садржина тог писма, али знамо да се Ејуп-паша одмах вратио у Нови Пазар и да је позвао сјеничке и нововарошке аге и старовлашке коџабаше (среске кнезове). Ови први су дошли, док се коџабаше нису хтеле одазвати његовом позиву. Предмет њиховог разговора била је ситуација у овом крају и шта треба предузети да се сузбију немири.⁴³ Најнемирнији су тада били колашински (Колашин у Црној Гори) Муслимани, и Ејуп-паша Ферхатагић је већ средином августа 1830. пошао са 300 војника против Колашинаца. Он се улогорио са војском у Сјеници и ту чекао неког Сулејманпашашића, албанског старешину, да заједнички крену против Колашинаца.⁴⁴ Према једној верзији, Сулејманпашашић је син Сулејман-аге Кучевића, бјелополског ајана.⁴⁵

ПРЕЛОМНА 1831. ГОДИНА

Немири у османском царству, па и у новопазарском крају, достигли су врхунац и прекретницу 1831. године. Поред села, они све више захватају и градове. Као нешто раније у Новој Вароши, тако сада у Пљевљима и Пријепољу становништво се завадило око избора својих ајана (првака града). У Пљевљима су, на пример, на то место хтели да поставе Хафис-агу Исаиефендића, а одбили да прихвате човека за кога је био везир. Пријепољци су били за Јусуф-агу, а не за Хашим-бега, султановог присталицу.⁴⁶

Босанци су већ почетком маја извршили све припреме за поход на Косово. Босански капетани су, према извештају од 12. марта 1831, за-

⁴² АС, КК XXIII, 441.

⁴³ АС, КК XXIII, 431.

⁴⁴ АС, КК XXIII, 436.

⁴⁵ В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у османском царству од 1829—1856*, Београд, 1971, стр. 54.

⁴⁶ АС, КК XXIII, 455.

казали састанак у Травнику, за петнаести дан по Бајраму, ради договора о даљим акцијама. До тада су пописали 12.000 и све аге које могу о свом трошку спремити за рат на једну или две године по десет или двадесет момака.⁴⁷

Скадарски везир Мустафа-паша Бушатлија је средином марта 1831. дошао у Призрен и спремао се за окршај са великим везиром који је предводио султанову војску.⁴⁸

За то време на територији која је предмет нашег разматрања дешавају се велика превирања. Буне узимају маха и несигурност је присутна на сваком месту. Противници султанови, којих је било све више, у непрестаном су контакту са Босанцима. Њихов задатак био је да обезбеде храну за босанску војску која је требало сваког часа да пристигне и, по унапред припремљеном плану, да се улогори на релацији Сјеница—Нови Пазар. Да би на време обезбедили храну за велику босанску војску, аге из Нове Вароши, Сјенице и Новог Пазара расули су се по насељима Старог Влаха, Јошанице и Студенице, вршећи притисак на тамошње становништво да даје храну за војску. Било је то још једно ново, велико оптерећење за ионако сиромашно становништво ових крајева.⁴⁹

Кнез Милош Обреновић је и даље веома будно пратио збивања у Новопазарској нахији. Године 1831. његове симпатије према султановим противницима нису, изгледа, биле баш много скривене. Преко специјалних људи одржавао је, рекло би се, пријатељске везе са Хусеин-капетаном Градашчевићем и Мустафа-пашом Бушатлијом, скадарским везиром. Колико је интересовање показивао за збивања у новопазарском крају, најбоље показује писмо које је упутио Васи Поповићу у Карановац, 5. маја 1831. године: „Ја у највећем нестрпљењу стојим, желећи чути шта се у пазарском и другим околним пределима ради: је ли Шкодра (Мустафа-паша Бушатлија) прикупио (војску), где се налази и мисли ли на садрама (великог везира) опет да удари, јесу ли из Босне и колико су се, од прилике, Шкодри у помоћ подигли?“⁵⁰

Априла 1831. године, Шкодра-паша је био у Прилепу, да би у жестоком сукобу са великим везиром, 21. априла 1831, био поражен катастрофално код Бабу-хана, између Прилепа и Велеса. Он није имао никакве помоћи од Босанаца, па се из тога може закључити да се о заједничким борбама Албанаца и Босанаца против султана много више говорило него што их је било. Све се сводило на неке, не баш чврсте, договоре, и свакако да разлоге за пораз султанових противника треба тражити и у томе.

Вести о поразу Шкодра-паше изазвале су нове заплете. Шкодрине присталице, косовске паше, разбежале су се куд који, а међу њима и Јашар-паша приштински. Он је побегао у Вучитрн, али га је ту стигло писмо великог везира да ће му све бити опроштено ако се врати у Приштину и тамо почне да прикупља храну за царску војску која треба ускоро у Приштину да уђе. За колебљивог Јашар-пашу била је то прив-

⁴⁷ АС, КК XXIII, 458.

⁴⁸ АС, КК XXIII, 465.

⁴⁹ АС, КК XXIII, 461.

⁵⁰ АС, КК XXIII, 469.

лачна понуда, коју је он без двоумљења прихватио и тако се поново нашао у табору султанових присталица. Јашар-паши се придружио и Ејуп-паша Ферхатагић, па су обојица припремали терен за дочек султанове војске.⁵¹

Пораз Шкодра-паше није обесхрабрио Босанце. Они су се управо спремали за поход против султана као да се није ништа догодило. У новим неприликама, насталим поразом Шкодра-паше и припремама Босанаца за поход против султана, Ејуп-паша Ферхатагић „са својом странком (у Новом Пазару) стоји неопредељен“. Он је тада ипак морао да напусти Нови Пазар, највероватније због притиска султанових противника у Новом Пазару. За новог муселима у Новом Пазару именован је Нурудин-бег Капетановић, син Мурад-бега, а унук Осман-паше. Нурудин-бег је прихватио сарадњу са Босанцима, али је, за сваки случај, маја 1831. године, упутио писму кнезу Милошу молећи га да му помогне око опредељења: да ли да буде за султана или против њега, а ако се о нешто огреша и ако му устреба, да кнез Милош интервенише за њега код девлета (турске владе).⁵²

Нурудин-бег и новопостављени муселим Нове Вароши Дервиш-бег Хаџи Салих-бегов добили су писмо од Босанаца, маја 1831. године, у коме се тражи од њих да прикупљају за босанску војску.⁵³ Нурудин-бег је одмах наредио читлук-сахибијама да отворе своје амбаре и да „сваки по хиљаду ока брашна држи приготовљено“. Тада су се Старовлашани жалили да су им ударени велики намети, јер им нововарошке аге траже, на терену од Увца до Голије, по десет, петнаест и двадесет брава по селу, зависно од величине. Тада је Нурудин-бег разрезао на вилајете, сјенички и новопазарски, по 200 товара жита. Поред тога, прикупљена је и стока, а Босанци су му поручили да им прикупља и новац.⁵⁴

Нови намети погодили су готово подједнако и Србе и Муслимане. Од њих нису били поштеђени ни бегови и аге. Тако у једном документу од 11. маја 1831. стоји како су, ради прикупљања хране за Босанце, обијени беглучки салаши у Сјеници, а разрезан данак у храни и на читлук-сахибије.

Старовлашани су се одупирали да дају храну Босанцима. Они су 23. маја 1831. обавестили кнеза Милоша да неће дати храну за босанску војску, нити ће за њих чинити услуге.⁵⁵ Кнез Милош им је саветовао, писмом од 25. маја 1831, да агама сјеничким и нововарошким треба понешто давати за босанску војску.⁵⁶

Кнез Милош је 16. маја 1831. обавестио Васу Поповића у Карановцу да су му се сарајевске аге (Мустаф-ага Џафић, Мустаф-ага Златалић и Бул-бег) јавиле из Вишеграда на путу за Румелију. Милош им је саветовао да не иду на Румелију, већ да се задрже где су, јер их у Ру-

⁵¹ АС, КК XXIII, 471.

⁵² АС, КК XXIII, 479.

⁵³ АС, КК XXIII, 475.

⁵⁴ АС, КК XXIII, 474.

⁵⁵ АС, КК XXIII, 479.

⁵⁶ АС, КК XXIII, 481.

мелији (у овом случају, на Косову) чека силна царска војска. Уз то, цео арнаутлук се, после пораза Шкодра-паше, предао султану.⁵⁷ Али, босанска војска је ипак пошла на Румелију. Према извештају од 25. маја 1831, у Сјеници је, у петак, шенлучено из пет топова (испаљивање топовских салви) у част проласка вође Босанаца Хусеин-капетана Градашчевића кроз овај градић.⁵⁸

Пошто су Босанци делом дошли у Новопазарску нахију, архимандрит Мелентије и Васа Поповић су заказали састанак у Студеници са њиховим вођама. Састанку су присуствовали босански вођи: Хамид Барјактар, Мула Ибрахим и Мехмед Барјактар, а из Новог Пазара Нуредин-бег Капетановић. Милошеви људи су пренели кнежев савет гостима, да не би требало да иду против турске војске, јер ће бити поражени. Ови су одговорили да нису знали због чега су били позвати и да ће то пренети босанским капетанима. Но, том приликом вођи Босанаца нису заборавили да кажу Васи Поповићу и архимандриту Мелентију да је против султана сакупљена врло велика и одлично снабдевена војска, која је делом у Новом Пазару, а делом на путу за Румелију, и да се без велике муке неће вратити кући. Уз то Босанци очекују и нове акције Шкодра-паше у правцу Призрена, што ће им олакшати посао. Босанску војску која иде на Румелију, казали су они на састанку у Студеници, предводи 30 босанских капетана: Хусеин-капетан Градашчевић са 8.000, Махмут-паша зворнички са 5.000, Али-паша Фидајић са 4.000, Сарајево и његова околина са 5.000, тузлански капетан са 4.000, маглајски капетан са 2.500, дервентски капетан са 2.000, тешањски капетан са 1.500, новин капетан са 1.000, градачки капетан са 1.750, бихаћки капетан са 1.750, острошки капетан са 1.500, Хасан-ага Пећанац са 12.000, Бања Лука са 2.500, Али-бег крупански са 2.500, Али-ага Сточевић са 1.000, Гавран-капетан са 1.000, Кулин-капетан са 1.500, требињски капетан са 1.000, љубински капетан са 1.000, љубушки капетан са 2.000, Смаил-ага Гачанин са 1.500, Ахмед Шошевић из Фоче са 1.500, мостарски капетан са 1.000, невесињски капетан са 1.250, Фирдус-капетан са 1.000, јајачки капетан са 1.000, гламочки капетан са 750 и травнички капетан са 500 војника.⁵⁹

Но, и поред силне војске и њене спремности за рат, Васа Поповић је закључио да су Босанци склони преговорима и да би им било добро дошло Милошево посредовање.

Босанци су ипак нагласили да би Студеничани требало да прикупљају храну за њихову војску и у благој форми ставили замерку на Милошев савет да одустану од рата са султановом војском. Рекли су да су послали писмо Ејуп-паши Ферхатагићу, ранијем новопазарском муселиму, који је побегао из Новог Пазара и налази се негде на Копаонику, у коме су га позвали да се врати у Нови Пазар и да им приђе, или да иде некуд даље.⁶⁰

На састанку у Студеници није постигнут споразум, па је договорено да се наредни састанак одржи у Карановцу. У међувремену, кнез

⁵⁷ АС, КК XXIII, 479.

⁵⁸ АС, КК XXIII, 481.

⁵⁹ АС, ЗМП VI, 96—1831.

⁶⁰ АС, ЗМП VI, 96—1831.

Милош је 28. маја 1831. препоручио архимандриту Мелентију и Васи Поповићу да вешто завађају Муслимане:

„Настojeте да завадите Турке који ће вам на састанак доћи у Карановац и да их наговорите да покрену Ејуп-пашу са његовог места било где, јер је он шпијун великог везира, а њима (Босанцима) зло мисли. Ово гледајте лепим начином и као испод руке казати и уверите их у интриге Ејуп-паше...“⁶¹

Ејуп-паша Ферхатагић се од Босанаца склонио према Копаонику, али је и тамо био у великој неизвесности па је и даље играо дволичну улогу. То се види из писма које је упутио кнезу Милошу 30. маја 1831, у коме га моли да га не заборави, јер је сада „себе са обе стране нагорела видео“. Он, даље, каже да му прети опасност од Босанаца и Пазараца, јер им се, на позив да се врати, није одазвао, а од султана, односно великог везира, нема му помоћи коју је тражио, јер су му они замерили што се није супротставио доласку Босанаца.⁶² На крају пише да би побегао ка Приштини, али му тамо прети опасност од Албанаца.

Док се одржавао састанак у Студеници, босанска војска је пристигла у Нови Пазар, али не у оноликом броју као што су Босанци рекли архимандриту Мелентију и Васи Поповићу. У једном извештају од 31. маја 1831. стоји да је у Нови Пазар дошло 7.000—8.000 босанских војника. У другом извештају истог датума стоји да их је дошло 12.000, а у трећем 30.000.⁶³ Сматрамо, као и неки наши историчари, да је податак у другом извештају најреалнији.

Босанска делегација обавестила је Хусеин-капетана Градашчевића о резултатима својих разговора са Васом Поповићем и архимандритом Мелентијем у Студеници и Новом Пазару. Хусеин-капетан је изразио отворено незадовољство због става кнеза Милоша према Босанцима и његовог савета да не иду против султана. Сазнавши за то, Милош је одмах наредио архимандриту Мелентију и Васи Поповићу да пошаљу људе Хусеин-капетану Градашчевићу и да му саопште нека они (Босанци) гледају свога посла, а „на нас нека се не осврћу, само нека не седе на једном месту, већ нек иду напред, јер ће у супротном проћи као Шкодра“. Кнез Милош им објашњава да је морао онако да пише Босанцима, јер уз њега седи царски човек, и да ће и даље у сличном тону писати Градашчевићу, грдити га и викати на њега, јер он тако мора, али нека се Градашчевић на то не обазире. Уз то, саветујући Градашчевића да што пре крене на везирову војску како би добио у времену, Милош му је саопштио да је у Цариграду утоварено на бродове 20.000 војника и упућено као помоћ великом везиру. Милош и сам очекује султаново наређење да нападне на Босанце, али ће он то одлагати, како би омогућио Градашчевићу да победи великог везира.⁶⁴

У исто време Милош наређује Студеничанима и Јошаничанима да дају храну за босанску војску по коју долази Нурудин-бег, новопазарски муселим.⁶⁵ Ови су му убрзо одговорили да имају великих непри-

⁶¹ АС, ЗМП VI, 96—1831.

⁶² АС, КК XXIII, 484.

⁶³ АС, КК XXIII, 484, 486.

⁶⁴ АС, КК XXIII, 486.

⁶⁵ АС, КК XXIII, 486.

лика око давања хране. Док Нурудин-бег тражи храну за босанску војску, дотле Ејуп-паша Ферхатагић, који је запосео све прелазе на Ибру, наговара становништво и прети му да не даје храну за Босанце, па оно не зна кога да слуша, напомињући да становници Студенице и Јошанице немају хране ни за себе.⁶⁶ Кнез Милош је на ове жалбе одговорио 4. јуна 1831. налогом да Студеничани и Моравичани не дају Нурудин-бегу жито за босанску војску, а да понешто дају њему за личну употребу „ради комшилука“.⁶⁷

Почетком јуна 1831. Ејуп-паша Ферхатагић се сместио у Црној глави (јошаничко-крушевачки крај). Тамо му је дошло признање којим га велики везир посебно похваљује за верност султану и истовремено обавештава да ће ускоро доћи 30.000 царских војника ради борбе против Босанаца.⁶⁸ Ејуп-паша се тада припремао да копа шанчеве на Копаонику, јер је, вероватно, очекивао босанску војску из тога правца.⁶⁹

Та вест је убрзо дошла и до Босанаца, али их није збунила јер су је схватили као пропаганду. Спремајући се за поход на Косово, Босанци су, писмом од 1. јуна 1831, тражили да их Срби, који су се још раније утврдили на граници (према Босанском пашалуку), не узнемиравају, јер желе да остану са њима у пријатељским односима.⁷⁰

Вести да ће Мустафа-паша Бушатлија поново поћи према Призрену биле су све мање реалне. Милошев човек који је ишао у Скадар видео је како се Мустафа-паша утврђује у граду, а на целом путу до Скадра није видео никакве војске осим 200 Малисораца у Гусињу, који су се спремали да успоставе везу са Босанцима ради заједничких акција на Пештери и у Бихору. У Скадру је тада била велика скупоћа, а призренском крају претила је глад. Призренци су говорили: „Волимо низам трпети него се с њим више бити“. У исто време Милошу је стигла и вест да је у Сјеници разапето 14 шатора за новодошлу босанску војску.⁷¹

У ситуацији пуној неизвесности, кнез Милош није смео јасно да се определи између султанових противника и присталица. Само што је наредио Студеничанима и Моравичанима да не дају храну Босанцима, одмах је уследило друго наређење, да им храну дају, јер је „нежно ласкати Босанцима“.⁷² С друге стране, наставио је да сплеткама разбија јединство у новопазарском крају. Тако је 4. јуна 1831. саветовао Васу Поповића и архимандрита Мелентија да писмо које им је послао Ејуп-паша Ферхатагић одмах пошаљу новоизабраном новопазарском муселиму Нурудин-бегу и кажу му: „Ето видиш како нам прети Ејуп-паша, ето како нам иште посланике, а ето како и храну узапћава коју смо вам понели. Ми смо сада на две ватре изгорели, пропашићемо. Ако желите да вас слушамо, ви нам скините Ејуп-пашу с врата и удаљите га од нас па да знамо да нам ваља вама по вољи ићи, а објојиши у исто време не можемо служити...“ Исто тако и Нурудин-бегово пи-

⁶⁶ АС, КК XXIII, 437.

⁶⁷ АС, КК XXIII, 489.

⁶⁸ АС, КК XXIII, 491.

⁶⁹ АС, КК XXIII, 488.

⁷⁰ АС, КК XXIII, 489.

⁷¹ АС, КК XXIII, 439.

⁷² АС, КК XXIII, 491.

смо од 1. јуна да пошаљу Ејуп-паши и да и њему испричају нешто слично ономе што су поручили Нурудин-бегу.⁷³

Убрзо је уследила потера за Ејуп-пашом, који се скривао негде по копаоничким селима. Иако нису могли да га ухвате, а мислећи да га тамо чувају Срби, Новопазарци су, по наређењу Нурудин-бега, затворили кнеза Јошанице Пантелију Прибака. Истовремено је Мустафа-паша био у све већим неприликама, јер је војска великог везира, у којој су били и Мурат-паша Призренац, Софи-паша ђаковички и Јашар-паша приштински, била све ближа Скадру. Помоћ коју је тражио од Босанаца није му долазила, а посебно тежак губитак за Мустафа-пашу Бушатлију био је када је погинуо Хусеин Шљака, због чега су настали велики немири у Мустафа-пашиној војсци. То га је натерало да се са хиљаду својих најближих присталица затвори у скадарску тврђаву и да одатле пружи последњи отпор.⁷⁴

Док је Мустафа-паша Бушатлија одбројавао последње дане своје политичке каријере, дотле су Босанци били већ на Косову и однели сјајну победу код Липљана над војском великог везира. Кнез Милош је био одушевљен том победом Босанаца, па је обавестио Васу Поповића како је Градашчевић поразио великог везира код Липљана на Косову онако како је он (велики везир) поразио Шкодра-пашу на Бабуну и како је у бици велики везир изгубио 2.000 војника, заплењени му шатори, седам топова с муницијом и кухиња где су биле тенџере (шерпе) Шкодра-пашине, и како су Босанци поручили Скопљу да не прими великог везира, иначе ће га у пепео претворити.⁷⁵ Врањски и лесковачки паша, који су се до битке код Липљана скривали по шумама, пришли су Босанцима. У том и једном наредном писму Милош је наређивао српском становништву да обавезно даје храну за босанску војску.⁷⁶

Због победе Босанаца над Турцима код Липљана био је радостан и Васа Поповић, који је одмах одговорио кнезу Милошу: „Јунаштво Босанаца, нашије коншија, од старине на гласу јунака, треба се дивити и њихова победа превазилази руску на Кулевчи и турску на Бабуну.“

Радосне вести о победи Босанаца пронели су по Кнежевини многи новопазарски трговци који су тамо одлазили ради трговине. Зулфикар, Милошев човек из Новог Пазара, преносећи вести Васи Поповићу у Карановцу о победи Босанаца, додао је да је велики везир за овај пораз окривио Махмуд-пашу Ротула из Призрена, а Васа Поповић је тада закључио: „Колико је срце у Турчина (Зулфикара) разиграло (од радости због победе Босанаца), чини му се да је и на оно друго око прогледао.“⁷⁷

Но, победа Хусеин-капетана Градашчевића над Турцима код Липљана била је Пирова победа. После битке, босанска војска се почела повлачити, растурати и у великом нeredу враћати ка Босни, а међу босанским поглаварима су настале свађе. И Хусеин-капетан Градаш-

⁷³ АС, КК XXIII, 491.

⁷⁴ АС, КК XXIII, 498, 500.

⁷⁵ АС, КК XXIII, 500.

⁷⁶ АС, КК XXIII, 500, 503.

⁷⁷ АС, КК XXIII, 505.

чевић се убрзо вратио у Босну, да би се тамо дочепео везирског положаја. То кретање босанске војске после липљанске победе може се доста добро пратити. Тако, већ 30. јула 1831, десетак дана после победе код Липљана, шест људи Хусеин-капетана Градашчевића преноћило је у Карановцу, на повратку за Босну, и они су изјавили да је Градашчевић послао своје људе великом везиру са намером да преговарају.⁷⁸ Четрнаестог августа 1831. кроз Сјеницу, на путу за Босну, прошли су тузлански, сребренички и тешански капетани, а за босанску војску, која је ишла друмом Нови Пазар — Сјеница — Пријепоље, каже се у извештају: „Војници су изгладнели, поцрнели, да их је жалосно гледати.“⁷⁹

Нови Пазар је 16. августа 1831. напустио и Хусеин-капетан Градашчевић и са собом повео новопазарског муселима и свог пријатеља Мустај-бега Муратбеговића, а уместо њега оставио Хаџи Муја из Грачанице са 500 Босанаца.⁸⁰ У Пријепољу се Хусеин-капетану Градашчевићу супротставио Хашим-бег, султанов присталица, па га је Градашчевић ухватио заједно са сином му, одвео са собом у Травник и тамо их, новембра 1831. године, посекао.⁸¹ Градашчевићу су почели да одричу послушност и неки његови најближи сарадници. Тако је 22. августа 1831. Ђока Јовичић из Јавора обавестио кнеза Милоша како су се посвађали тузлански капетан и Градашчевић и како је војска тузланског капетана, при повратку, чинила зулуме над становништвом. Али, то није био једини случај одрицања послушности вођи Босанаца.⁸²

Стање у новопазарском крају, после повлачења Хусеин-капетана Градашчевића, постало је још неизвесније и теже. Још више су се распламсале борбе између противника и присталица султанових реформи. У Бијелом Пољу су пале и многе људске жртве у сукобима Колашинаца и Смаил-аге Кучевића, босанских присталица, с једне, и Кафтан-аге, ранијег нововарошког кадије и султановог присталице, с друге стране.⁸³

Нови Пазар је био и остао центар у коме су се окупљали противници султана Махмуда II, а то значи да је већина његових људи пришла Босанцима. О томе сведочи и податак да су Новопазарци послали 200 својих људи Махмуд-бегу вучитрнском када се овај, као присталица Босанаца, сукобио, после одласка Градашчевића, са Јашар-пашом приштинским.⁸⁴

По доласку у Сарајево, Хусеин-капетан Градашчевић је изабран на место босанског везира. Његовом избору за везира супротставили су се херцеговачки бегови и аге, његови традиционални непријатељи. Они су и званично обавестили султана да им пошаље другог човека за везира, јер они неће Хусеин-капетана Градашчевића.⁸⁵

⁷⁸ АС, КК XXIII, 505.

⁷⁹ АС, КК XXIII, 509.

⁸⁰ АС, КК XXIII, 510.

⁸¹ АС, КК XXIII, 538.

⁸² АС, КК XXIII, 531.

⁸³ АС, КК XXIII, 531.

⁸⁴ АС, КК XXIII, 526.

⁸⁵ АС, КК XXIII, 520.

Ранији босански везир Али Намик-паша је после тога напустио Босну и, према извештају од 18. септембра 1831, боравио је у Карановцу, где му је био приређен свечан дочек. Тада је Али Намик-паша рекао Карановчанима да је имао намеру да се задржи у Ужицу, али му тамо, изузев неколико топовских салви, није приређен никакав дочек. Затим је говорио о својим неприликама које је имао са Босанцима уопште, а посебно на путу од Стоца до Лима. Код Фоче је наишао на заседу од 400 људи, са којима је водио бој од два и по сата и у том боју изгубио 12 људи (Невесињана, Гачана и Сточана), али је, захваљујући Морачанима и Дробњацима који су га пратили, успео да однесе победу. На крају је рекао: „Бошњачко зло ми је сва зла завршило. Од седамдесет седам и по милета (народа), од бошњачког нема горег милета.“⁸⁶ Велики везир је затим напустио Карановац и преко Трстеника отишао у Врњачку Бању.

За присталице Босанаца у новопазарском крају прилике су биле све неповољније, па су морали да траже помоћ од босанског везира Хусеин-капетана Градасчевића. Такву помоћ су затражили када се сазнало да је Скадар дефинитивно у рукама султанових присталица и убрзо се пронела вест да ће Новопазарцима пристићи помоћ из Босне од 30.000 војника. Новопазарци су почели да разрезају данак у храни на сеоско и градско становништво за босанску војску која је требало да дође. Тако су житељи Голије били дужни да дају 40 ока жита по становнику.⁸⁷

Политичка ситуација у новопазарском крају вратоломно се мењала. Удружени Новопазарци и Босанци напали су јануара 1832. рожајске Ганиће и протерали их, а Ганићи су њих, нешто касније, разбили у Сувом Долу и запленили им два топа. После тога се број Босанаца у Новом Пазару смањио на око три стотине.⁸⁸ Тада је закључен споразум између Босанаца и Новопазараца, с једне, и Ганића, с друге стране, по коме је прихваћен предлог да се кула Хасана Хота у Сувом Долу поруши до темеља, како би престала да буде извор нових зала.⁸⁹

Нове неприлике за Босанце и Новопазарце настале су када је кнез Милош обавестио Милисаву Перуничиха да мења свој става према Босанцима.⁹⁰

На велико изненађење, у тренутку када је ситуација била јасна и када је дефинитивна победа султанове војске била више него сигурна, Ејуп-паша Ферхатагић је „пао на аман Босанцима“ молећи их да му омогуће повратак на муселимски положај у Новом Пазару. Босанци су били спремни да га прихвате, али не и Новопазарци.⁹¹

На Косову је Јашар-паша приштински, сада као султанов присталица, водио бескомпромисну борбу са остацима султанових противника. Тако је почетком марта 1832. организовао поход на Шаље. Ови су тражили помоћ од Новопазараца, али Новопазарци нису могли да

⁸⁶ АС, КК XXIII, 519.

⁸⁷ АС, КК XXIII, 520, 542.

⁸⁸ АС, КК XXIII, 545, 546.

⁸⁹ АС, КК XXIII, 550.

⁹⁰ АС, КК XXIII, 545.

⁹¹ АС, КК XXIII, 558.

им изађу у сусрет, јер у Новом Пазару старих Босанаца више није било, а нови нису долазили.⁹² Уз то, пронеле су се вести да ће ускоро низами поћи на Нови Пазар и да су Новопазарци спремни да преговарају са султановим људима.⁹³

Априла 1832. године, Јашар-паша приштински био је у Бањској, на путу за Нови Пазар, а Новопазарци су се утврдили на Рогозни код Осман-пашиног хана, да би га дочекали. Према Новом Пазару је ишао и лесковачки паша са 4.000 војника, који је преко Јошанице дошао до села Кожетин, где се улогорио.⁹⁴ Убрзо је Нови Пазар био у рукама султанове војске, испред које је побегао Хади Мујо, последњи представник босанске војске и власти у Новом Пазару, али је био ухваћен у некој кули у Пријепољу, са неколико Новопазараца и Пријепољаца, и погубљен.⁹⁵ Мита Тарић је 5. маја 1832. јавио кнезу Милошу да су пали Сјеница, Пријепоље, Таслица (Пљевља) и други градови у Лимској долини и да су низами однели више победа над босанском војском. Изгледа да је у свему томе најгоре прошло Пријепоље, које је, осим Хашим-бегове куће, „потпуно поарано“.⁹⁶

После ових догађаја, у Пљевља долази нови босански везир. У Пљевља долази и 12 Сараџлија да се предају, позивајући везира да иде са њима у Сарајево. Обећали су му да ће ухватити живог Хусеин-капетана Градашчевића и предати му га. На ову радосну вест (везир) је шенлучио.⁹⁷

Питање исхране султанове војске која је ишла према Босни било је врло актуелно, па је вршен разрез на целокупно становништво српско и муслиманско. Кнез Милош се веома ангажовао на прикупљању хране за султанову војску. Саветовао је и претио Србима у граничним крајевима, а касније и у целој Кнежевини, да прикупљају и шаљу храну царској војсци која иде ка Босни. Тако је 30. априла 1832. наредио Петру Лазаревићу, капетану подибарском, да се пребаци кукуруз у Сјеницу и Нову Варош за низаме.⁹⁸ Милета Балтић, кнез чачански, извештава 1. маја 1832. кнеза Милоша о великим обавезама које су погодиле становништво и о тешкоћама при прикупљању и испоруци хране султановој војсци, као и о томе да нема довољан број коња за транспорт прикупљеног жита.⁹⁹

Проблемом снабдевања храном султанове војске бавио се и Ејуп-паша Ферхатагић, који се после повлачења Босанаца из Новог Пазара поново нашао на положају новопазарског муселима. Он је почетком маја 1832. године тражио од Петра Лазаревића из Карановца да му донесе у Нови Пазар 12.000 ока брашна, које ће му платили по осам пара од оке.¹⁰⁰ Кнез Милош је саветовао Петру Лазаревићу да одговори Ејуп-паши да му не може удовољити захтеву, јер је сва храна по-

⁹² АС, КК XXIII, 563.

⁹³ АС, КК XXIII, 563

⁹⁴ АС, КК XXIII, 565.

⁹⁵ АС, КК XXIII, 570.

⁹⁶ АС, КК XXIII, 569.

⁹⁷ АС, КК XXIII, 567.

⁹⁸ АС, КК XXIII, 567, 570.

⁹⁹ АС, КК XXIII, 568.

¹⁰⁰ АС, КК XXIII, 571.

слата за Нову Варош. Судаћи по извештају од 15. маја 1832, можемо претпоставити да је за Нову Варош била отпремљена огромна количина хране, јер је кнез Милош наредио Димитрију Тарићу из Нове Вароши да храну која му је послата смести у „каване и ханове“. Но то све није било доста, јер је велики везир тражио од кнеза Милоша храну „без пробирања“, па је Милош наредио нахијама: ужичкој, соколској, крагујевачкој, јагодинској, рудничкој, ваљевској и пожешкој, да купе храну и шаљу царској војсци.¹⁰¹ У Сјеници је дошло толико хране да муселим сјенички није више могао да је прима јер није имао где да је смести, и захтевао је од оних који су је до Сјенице дотравали да је терају даље према Босни. С тим се кнез Милош није сложио, па је наредио да се храна дотура до Карановца и да ту чека до даљег наређења.¹⁰² Но, и у Карановцу је била сакупљена велика количина хране; Петар Лазаревић обавештава кнеза Милоша 24. маја 1832. да је послао царској војсци 78.000 ока брашна, а има покупљеног још 120.000 ока и не зна како то да транспортује, јер недостају коњи. Само из Карановачке нахије било је узето 300 коња да однесу брашно према Новом Пазару.¹⁰³

Милошу су пристизале жалбе на Ејуп-пашу Ферхатагића, који је завео тешке порезе. „Ејуп-пашин порез је тежи од везировог харача“, стоји у једном извештају.¹⁰⁴ Његов харач је износио по 12 гроша и 16 пара, уместо ранијих 3 гроша и 16 пара. Уз харач он тражи и 1.000 ока масла и све оно што је било заостало од ранијих година. Кнез Милош је одговорио Карановчанима на ове жалбе да дају Ејуп-паши све што им тражи, али је већ сутрадан, 17. децембра 1832, упутио писмо „поштованом мом добром пријатељу Ејуп-паши Ферхатагићу, муселиму новопазарском“, са молбом да не узима масло од његове нахије, јер је тај народ много страдао и осиромашео за време Градашчевића.¹⁰⁵

Босанска војска се није одједном и у целини вратила са Косова. Остале су мање или веће групе по градовима, тврђавама и селима, а један део се скривао и по шумама. Оне су се током 1832. године враћале у општем хаосу и биле изложене још већим неприликама од својих претходника. Њима се придружио и велики број људи, султанових противника, са територије о којој говоримо.¹⁰⁶ Против њих се окренуо и кнез Милош, који је 27. октобра 1832. наредио Миловану Недељковићу, кнезу Драгачева, да хвата Босанце који беже према Босни и да их, уз писмену потврду, предаје муселимима. Петар Лазаревић је одмах потом ухватио 50 Босанаца и предао их Ејуп-паши Ферхатагићу.¹⁰⁷ То је Студеничане, Јошаничане и Старовлашане заплашило да их „пазарски Турци“, који не слушају Ејуп-пашу, не нападну. Кнез Милош је 6. фебруара 1833. препоручио опрезност Студеничанима иако не може бити речи ни о каквом озбиљнијем нападу, а Ејуп-паши да им пружи помоћ

¹⁰¹ АС, КК XXIII, 573.

¹⁰² АС, КК XXIII, 576.

¹⁰³ АС, КК XXIII, 576.

¹⁰⁴ АС, КК XXIII, 611.

¹⁰⁵ АС, КК XXIII, 586, 591.

¹⁰⁶ АС, КК XXIII, 582.

¹⁰⁷ АС, КК XXIII, 585.

ако устреба, јер је он „царски човек“.¹⁰⁸ Ради успешније одбране од новопазарских насилника, морају се чврсто повезати српски кнезови: Петар Чазаревић, Никола Ивањац и Панга Прибак.¹⁰⁹ У тој заповести стоји: „Ако се не смире Турци Пазарци, који су угрејали главе неким будалаштинама... и ако прва пушка пукне на Србина или на Ејуп-пашу, не чекајте друге заповести моје, но одмах на Пазар ударите... При боју с Турцима, кажите вођама наше војске, колико је могуће, нека поштеде и не дирају оне Турке који се царске придржавају странке и Ејуп-пашу бране.“¹¹⁰

Ејуп-паша Ферхатагић био је у великим неприликама и после слома Босанаца, јер га Новопазарци нису прихватили и од њих му је претила свакодневна опасност. То се лепо види из писма којим се он обратио кнезу Милошу: „Сада су Пазарци дигли главу високо, мене се не боје ни мало и говоре: ти нашу земљу узе [вероватно се мисли на онај део новопазарског краја који је по хатишерифу из 1833. припао кнезу Милошу] и даде је Влаху, до нашег прага, плетући с Милошем, без пушке, без кремена, без времена... а за нас ни хабера немаш.“

Ејуп-паша даље наводи како се ти његови непријатељи из Новог Пазара споразумевају са својим истومیшљеницима у градовима од Ниша и Видина до Босне. Све је то уплашило Ејуп-пашу, поред тога и због тога што уза се није имао више од 60 наоружаних људи, а ни они му нису били сигуран ослонац, „јер ако пукне пушка, педесет од њих ће га оставити“.¹¹¹

Очигледно, Ејуп-пашин положај у Новом Пазару није био чврст. Новопазарци су били приморани да, после одласка Босанаца, приме Ејуп-пашу за свог муселима, па су протести и незадовољства против њега били непрестано присутни. Изузетно тешко економско стање целокупног становништва у новопазарском крају: велике пореске обавезе, нови видови давања, изузетно изражена социјална беда, били су елементи који су отежавали ионако тежак положај Ејуп-паше Ферхатагића. То незадовољство Ејуп-паша је покушао да скрши тиранском владавином која је погађала подједнако и Србе и Муслимане, па су се ови нашли на заједничком фронту против Ејуп-паше, односно турске управе. Прозлазећи кроз новопазарски крај 1857. године, руски дипломата Александар Гиљфердинг је записао: „Завођење регуларних пореза и дажбина на Муслимане [средином XIX века]... свом тежином је погодило кметове. Зато се сада Муслимани кметови удружују са својом хришћанском браћом. Хришћани их хвале за овакав став. Они врло често учествују у тужбама које хришћани кметови подносе вишим властима и радо се са хришћанима обраћају европским агентима [заступницима] с молбом да их заштите. Цариградске власти су схватиле какву опасност представља овај савез и, судећи по извесним знацима, почињу да угађају Муслиманима кметовима, како би их одвојили од раје.“¹¹²

¹⁰⁸ АС, КК XXIII, 592.

¹⁰⁹ АС, КК XXIII, 593.

¹¹⁰ АС, КК XXIII, 594.

¹¹¹ АС, КК XXIII, 594.

¹¹² А. Ф. Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево, 1972, стр. 264.

Сурова Ејуп-пашина управа била је врло изражена 1836. године, када је постојала опасност да дође и до отвореног устанка. Због тога је 1837. године једна делегација из новопазарског краја, састављена од четири Србина и четири Муслимана, пошла у Цариград да се жали султани на тиранску управу Ејуп-паше и да затражи заштиту султана. Када је делегација дошла до Битоља, стигла их је Ејуп-пашина потера и везане вратила у Нови Пазар. О том догађају, у извештају Симе Јоковића, капетана моравичког среза, из 1837. године, стоји: „... Народ сав српски и турски, живећи у наји нововарошкој и сеничкој подигао се био против Ејуп-паше пазарског, пак између себе одабрали четири Турчина и четири Србина, и послали у Цариград на тужбу коју су посланици до Монастира [Битоља] приспели били. А Ејуп-паша и везир босански пошаљу своје татарe, који од оне стране Монастира исте посланике достигну и од Монастира чрез једног везира манастирског до Пазара праћени, а у Пазару ухапшени буду; одакле Ејуп-паша нареди да се сав побуњени народ у сеничко поље сакупи, на које се сакупило било око хиљаду и пет стотина душа без оружја, а Ејуп-паша пошаље хиљаду војника који на народ ударе не пуцајући из пушака да убијају, но да живе пофатају, између којега народа војници пофатају двеста тридесет људи, Срба и Турака и у сеничку тврђаву под затвор одведу... Многе куће запале и све имање њихово одузму. Па овом народ српски, којег је било око седам стотина кућа, прибегне граници нашој с намером у нашу страну под заштиту прећи.“¹¹³

Ни тако драстичним мерама, које су биле пропраћене крвопролићем и тоталним разарањима, Ејуп-паша није могао поправити свој, до темеља пољуљани, положај. Последња кап незадовољства излила се када је наредио да се погубе чланови делегације која је пошла у Цариград да се тужи султани због његових насиља.

Ејуп-паша је на крају 1837. године био погубљен. Не зна се како, али је нађен у нужнику распорен ножем. Сахрањен је у Новом Пазару, на гробљу Газилар. Његови поклоници су му подигли тулбе, које су његови противници убрзо порушили; од њега су данас остали само темељи.

Веома тешка ситуација, испуњена немирима, економским недаћама и неизвесношћу, остала је у новопазарском крају и после смрти Ејуп-паше Ферхатагића, и није се битније изменила до краја турске владавине у овом крају.

*

Буне и немири босанских Муслимана против реформи султана Махмуда II отпочели су као покрет конзервативног босанског беговата и првобитни циљ им је био да се очува раније стање, у коме су они имали повлашћен положај. Међутим, покрет је током времена добијао нијансе ослободилачке акције, јер је по свом обиму и броју учесника превазишао границе и могућности босанског племства.

¹¹³ Иван Косанчић, *Новопазарски санџак и његов етнички проблем*, Београд, стр. 50; *Нови Пазар и околина*, Београд, 1969, стр. 252.

Нешто специфичнији карактер имао је тај покрет у новопазарском крају, крају који је у то време административно припадао Босни. Док је практички цела Босна била против реформи султана Махмуда II, а цела Херцеговина за реформе, дотле је становништво у новопазарском крају било подељено у два изражена тора — на противнике и присталице реформи. Обрачуни између тих тора или група били су врло жестоки и праћени крвопролићима, у чему се посебно истицао Ејуп-паша Ферхатагић, султанов присталица. Такве прилике у новопазарском крају биле су диктиране његовим економским и политичким стањем. Нови Пазар је до XIX века био врло значајан комуникациони центар, преко кога су се повезивали Дубровник и Сарајево са Скопљем, Солуном, Нишом, Софијом и Цариградом. Међутим, због устанака и других немира у XIX веку, трговина у граду почиње да замире и губи у свом интензитету. Нови Пазар је све више постајао стециште сиротиње и оних који су у новим условима тражили средства за бољу егзистенцију. У таквим условима, покрет против реформи султана Махмуда II нашао је у овом крају велики број присталица.

Свакако да ни близина Србије, која је тада ударала темеље својој независности, није била без утицаја на покрете Муслимана у новопазарском крају, ма колико изгледало да кнез Милош није желео да се меша у те догађаје.

Што новопазарски Муслимани нису били јединствени у тим акцијама, разлоге треба тражити и у њиховом доста хетерогеном саставу (међу њима је било исламизираних Малисора са Пештери, Турака, Черкеза и Рома), као и у чињеници да је Нови Пазар у то време био велики турски војни центар.

ДВИЖЕНИЯ МУСУЛЬМАН В НОВОПАЗАРСКОМ КРАЕ ПРОТИВ РЕФОРМ СУЛТАНА МАХМУДА ВТОРОГО

Турецкий султан, Махмуд Второй, (1808—1839) сделал попытку спасти Оттоманскую империю от пропасти и вернуть ей былую мощь введением новых реформ. Но этим реформам воспротивились, кроме других, и Мустафа паша Бушатлия, так называемый Шкодра-паша и Боснийцы, во главе с Хусейн-капетаном Градашчевичем, прозванным „Змей боснийский“. Войско Шкодра-паши успешно пробилось до Прилепа, но тут, у Бабун-хана, оно было поражено в 1831 году в то время как боснийское войско прорвалось в Косово и в решительной битве около Липляна одержало большую победу в 1831 году над войском султана.

Албанское и боснийское войска должны были по первоначальному плану соединиться в Новом Пазаре, но до этого вообще не дошло, так как Албанцы двинулись через Призрен к Македонии. Двенадцать тысяч боснийцев, сосредоточенных в Новом Пазаре, ушли тогда на Косово.

Вся территория Старой Сербии, а позже и Новопазарского санджака, была захвачена этими движениями войск. Мусульманское и албанское населения, жившие на этой территории, участвовали в этих схватках и были поделены на сторонников и противников султана Махмуда также, как были поделены и паши края о котором мы говорим. Большинство сельского населения участвовало в этих событиях, что вполне понятно, так как оно больше всего страдало от хозяйственных беспорядков. Сербское население не было непосредственно затронуто этой борьбой, но оно должно было кормить то боснийское, то царское войско, покоряясь воли князя Милоша, который бдительно следил за событиями, однако не вмешиваясь и не принимая официальное положение. В этих столкновениях пало много жертв, в особенности Мусульман из Новопазарского края.

Движения против султана Махмуда Второго закончились без успеха, а новопазарски край имел из-за них тяжелые последствия.